

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ ЩОДО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

PEDAGOGICAL VIEWS OF SOFIA RUSOVA CONCERNING THE EDUCATION OF THE INDIVIDUAL IN THE SYSTEM OF EXTRACURRICULAR EDUCATION

У статті здійснено аналіз поглядів Софії Русової щодо суті поняття виховання у всіх його виявах, а саме: виховання в сім'ї, дитячому садку, школі та позашкільних установах, які, за її переконаннями, доповнюють один одного, розширюють можливості спілкування, допомагають соціалізуватися тощо. Оцінюється просвітницька та виховна діяльність педагога в галузі позашкільля. На основі поглядів С. Русової визначено мету та завдання позашкільної освіти, які допомагають розширити світогляд як дорослому, так дитині. Характеризується значення позашкільних закладів, які, на її думку, можуть забезпечити кожній нації найширшу демократизацію освіти, привити національну свідомість. Доводиться актуальність проблеми взаємозв'язку педагогічної спадщини просвітительки із сучасною системою позашкільної освіти.

Ключові слова: Софія Русова, просвітителька, просвітницька діяльність, позашкільна освіта, позашкільне виховання, шкільні екскурсії.

В статті осуществлен анализ взглядов Софии Русовой по сути понятия воспитания во всех его проявлениях, а именно: воспитание в семье, детском саду, школе и внешкольных учреждениях, которые, по ее убеждению, дополняют друг друга, расширяют возможности общения, помогают социализироваться и так далее. Оценивается просветительская и воспитательная деятельность педагога в области внешкольного образования. На основе мнений С. Русовой определены цели и задачи внешкольного образования, которые помогают

расширить кругозор как взрослому, так и ребенку. Характеризуется значение внешкольных учреждений, которые, по ее мнению, могут обеспечить каждой нации широкую демократизацию образования, привить национальное сознание. Приводится актуальность проблемы взаимосвязи педагогического наследия просветительницы с современной системой внешкольного образования.

Ключевые слова: София Русова, просветительница, просветительская деятельность, внешкольное образование, внешкольное воспитание, школьные экскурсии.

The article analyzes the views on the essence of the notion of education in all its manifestations, namely: education in the family, kindergarten, school and out-of-school institutions, which, in her convictions, complement each other, expand communication opportunities, help to socialize etc. Educational and educational activities of the teacher in the field of extra-terrestrial education were assessed. On the basis of S. Rusova's thoughts, the purpose and tasks of extracurricular education are defined, which help to broaden the worldview of both an adult and a child. The author characterizes the importance of out-of-institutions which, in her opinion, can provide each nation with the widest possible democratization of education, and instill national consciousness. There is an urgency of the relationship between the pedagogical heritage of the educator and the modern system of extracurricular.

Key words: Sofia Rusova, educator, educational activity, extracurricular education, extracurricular education, school excursions.

УДК 37.013:374(477)“19”

Дяков І.В.,
методист

Хмельницький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Розбудова сучасної української школи потребує формування та впровадження відповідної концепції виховання молоді, майбутнього громадянина України. Вирішення цього важливого завдання потребує уважного дослідження минулого, аналізу сучасного стану та розроблення на цій основі інноваційних технологій організації виховного процесу.

Кожна історична епоха формує свої світогляди та орієнтири, диктує норми поведінки в соціумі та у процесі взаємин з іншими людьми, визначає цінності та пріоритети. Стосунки з навколишнім середовищем дають можливість дитині осмислити себе як його невід'ємну частинку й через взаємини бачити смисл свого існування. Все, що оточує дитину, починаючи з перших хвилин її появи на світ, тією чи іншою мірою виховує її, формує як особистість, прививає певні моральні якості, закладає підвалини характеру та поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Педагогічний досвід і наукова спадщина С. Русової стали предметом дослідження істориків, філо-

софів, педагогів на початку 90-х рр. ХХ ст. Тоді розпочинається методологічна переоцінка досвіду видатного педагога, обґрунтовуються моделі його використання у нових умовах. Послідовно та цілеспрямовано розробляються питання наукової спадщини у працях таких учених, як Л. Березівська, Н. Давидюк, Г. Дацюк, О. Джус, Н. Калиниченко, Є. Коваленко, М. Машовець, О. Проскура, О. Пшеврацька, О. Сухомлинська, та інших.

Інтерес до питань позашкільної освіти в теоретичній спадщині С. Русової відображають наукові роботи Л. Березівської, В. Береки, В. Бугрій, Г. Груць, Л. Гонюкової, М. Солов'я тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

За результатами вивчення бібліографії досліджень педагогічної спадщини нами було виявлено значну кількість наукової інформації, яка представлена бібліографічними довідниками, в окремих розділах книг з історії педагогіки, дисертаціях, фахових і публіцистичних статтях. Ці напрацювання широко використовуються в сучасній науковій і педагогічній практиці,

але не повною мірою розкривають проблему діяльності С. Русової з позашкільного виховання. Тому, на нашу думку, є необхідність уточнити роботи С. Русової, які вона друкувала в часи активної діяльності (кінець XIX – початок XX ст.).

Метою статті є аналіз педагогічних поглядів Софії Русової щодо виховання особистості в системі позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Під вихованням Софія Федорівна розуміє поступовий перехід до розуміння щораз ширших громадських організацій – родина, школа, громадянство, народ, держава, людство. Велику роль у вихованні вона віддає вихователю, який буде мати успіх лише тоді, коли буде користуватися повною довірою своїх учнів. Незалежно від того, чи це дошкільний садок, школа, інші соціальні інститути чи позашкільні заклади, перед педагогом має стояти основна мета – допомогти кожній особистості самовизначитися.

За переконанням С. Русової, виховання – це об'єктивне явище суспільного буття, покликане забезпечити життєву наступність між старшим і молодшим поколіннями, яке реалізується в конкретних історичних умовах; на різних етапах історії суспільство набуває різного характеру й напрямку, а тому має історичний і суспільно-соціальний характер.

Проблема виховання є наскрізною майже у всіх її працях і висловлених поглядах. Педагог підкреслювала, що воно має розпочинатися з перших днів життя дитини в колі сім'ї через колискову, забавлянки, казку, пісні, лічилки, ігри, тобто через всі національні скарби, які залучають дітей до національної культури. За переконанням С. Русової, перші моральні почуття в дитини виникають у сім'ї, які викликають її батьки, рідні, близькі. Турбота, ласка з боку рідних, радість, яка оточує дитину в здоровій, згуртованій сім'ї, виховують у дітей перші почуття симпатії, любові та пошани до батьків, дідусів і бабусь, братів, сестер, породжують прагнення спілкуватися з ними, а згодом і піклуватися про них. Приклад батьків, старших членів сім'ї стає для дитини тим животворним джерелом, з якого виростає поступово почуття любові до людей, до свого рідного краю, народу, своєї Батьківщини.

Родинне виховання має доповнити громадське, і роль батьків – передати дитину особі, що має спеціальну підготовку у справі виховання. С. Русова говорила, що, для того щоб виховувати та навчати дитину, педагог повинен добре знати її, розуміти її нахили, інтереси, здібності, темперамент тощо. Він має бути національно свідомим українцем, із високим рівнем культури, освіченим, самостійно складати навчальні програми, у своїй роботі використовувати різні форми та методи навчальної діяльності. Застерігала просвітителька педагогів від формалізму та казенної дисципліни, від погроз

і покарань. С. Русова про особистість педагога висловлюється так: «... педагоги, які вели б українську школу, мусять бути пов'язані однією ідеєю й захоплені однією натхненною метою – закласти першу, найкращу у нас школу, яка сприяла б розвитку кращих сторін національної душі, переробляла б на добро поодинокі злі риси й утворювала б справді високо піднесену моральну атмосферу» [1, с. 38]. Лише за таких умов між дитиною та педагогом (вихователем) виникнуть відносини, які ґрунтуються на повазі, любові та дружбі.

Важливим у навчально-виховному процесі є відносини, які виникають між педагогом і дітьми. З перших хвилин спілкування встановлюється позитивна або негативна атмосфера, що прямо впливає на здобуття дітьми знань, формування свідомості та становлення особистості з її моральними нормами поведінки.

Виховання особистості дитини С. Русова розглядає як безперервний закономірний процес, який відбувається еволюційно. Тобто кожен попередній етап розвитку забезпечує наступний. Педагог переконувала, що виховання особистості можливе лише тоді, коли до уваги беруться індивідуальні та вікові особливості дітей, коли воно має національний характер, а також побудоване на загальнолюдських цінностях і вільне від політики. Про виховання в школі С. Русова каже, що «школа повинна стати тою ланкою, яка проводить дитину від вузько родинного виховання через дошкільний садок, ігрові майданчики в широко соціальний колектив і веде учня через національно-громадянське виховання до всесвіту [2, с. 150].

Найважливішим у вихованні педагог виділяла бажання до самонавчання, тільки за таких обставин дитина може досягти успіхів у будь-якій діяльності. Як педагог-практик, С. Русова розуміла, що школа й виховання мають бути побудовані з огляду на потреби своєї країни. Школа, окрім знань, має забезпечити й належне виховання. Різноманітні враження від життя, вплив тих або інших умов життя дуже часто відбиваються на дитині ще міцніше, ніж формальне шкільне навчання. Хто не знає, як впливають на нас часті відвідування театру, хто з нас не переживав захоплення від тих або інших книжок. Яка-небудь мандрівка в чужі краї теж цілком змінювала напрям наших думок. У народних мас теж були з давнього часу певні засоби позашкільної освіти, які у всякі часи підтримували їхні інтелектуальні інтереси: обік із школою існувала церква – колись єдине джерело краси й ідеального настрою; люди йшли в церкву, дивилися на ікони, слухали спів і віддавалися більш-менш високим думкам [3, с. 145].

Досліджуючи її погляди щодо освіти, ми знаходимо чимало думок щодо позашкільної освіти та виховання. Вона зауважувала, що саме позашкільна освіта може забезпечити як дитині, так і

дорослому широкий світогляд, оскільки не обмежена канонами та програмами, а навпаки – може забезпечити вільне, індивідуальне навчання, відповідне потребам та інтересам тих, хто його потребує.

С. Русова підкреслювала, що позашкільна освіта «будується на ґрунті можливо широкої загальної освіти, ставить свої виклади, усю свою науку наближає до економічного громадянського життя, пристосовуючи свою працю до вимог кожної окремої місцевості. Вона йде всюди в найтіснішому контакті із завданнями місцевого життя з тим ступенем розвитку, на якому стоїть людність того або другого села. Головними формами проведення позашкільної освіти є вільний виклад, правдиве слово. До таких словесних викладів бажано мати всякі знаряддя наглядні, бо яке б те слово викладу не було просте і певне, мало підготовлена аудиторія не зрозуміє його так певно і ясно; а знаряддя велику мають силу, щоб виклади були ясні, докладні» [4, с. 168].

Основна мета позашкільної освіти – забезпечити всьому населенню (як дітям, так і дорослим) гармонійний культурний розвиток і громадську свідомість. За вдалої організації вона може забезпечити більш широку освіту, ніж школа.

З утворенням Української Народної Республіки С. Русова входить до Центральної Ради та Секретаріату освіти, очолює дошкільний і позашкільний відділи, веде активну просвітницьку діяльність, намагаючись донести світло знань у маси. На її думку, в системі позашкільного навчання може бути різним за змістом, формами, методами та способом організації, але обов'язково має національний характер.

На думку просвітительки, позашкільна освіта має поєднувати як знання, так і дозвілєві форми діяльності. С. Русова підкреслювала, що на позашкільну освіту покладено важливе завдання дати народу не лише наукові знання, а й розваги, які впливають і на розум, і на почуття, які здатні викликати естетичні емоції та морально впливати на душу. Людина не живе одним лише розумом чи тілом, вона має ще почуття, які теж вимагають того або іншого задоволення. І саме позашкільна освіта повинна забезпечити, щоб естетичне почуття ширилося серед українського народу якомога більше. Позашкільна освіта допомагає всім верствам населення незалежно від віку, статі, матеріального забезпечення, дає все, що потребує народ: розширення світогляду, елементи грамоти, різноманітні науки, мистецтво, розваги та найважливіше – громадянську свідомість.

Позашкільля, як стверджує С. Русова, «подаючи науку масам народним, таким способом заповнює, знищує ту глибоку прірву, що за століття темноти народів склалася між інтелігентними верствами та народними некультурними масами. Вона вірила що

мета життя – це праця для піднесення науки й культури, а мета життя кожної інтелігентної особи є їх поглиблення». Даючи в позашкільних установах знання, педагог наголошувала «на необхідності соціалізувати дитину, з цією метою утворити в кожній установі соціальне групове життя, освітлене моральним ідеалом» [5, с. 446]. Власне, йдеться про утворення дитячих об'єднань за інтересами, у яких розгортаються такі програми діяльності, що захоплюють учнів високою метою життя, викликають у них палке бажання активно, обмірковано йти до нього.

Творча спадщина С. Русової є наслідком невпинної педагогічної практики: працюючи в дитячих садках, недільних школах, в училищах, інститутах, університетах, у департаменті дошкільної та позашкільної освіти, вона отримала значний досвід, який ліг в основу її теоретичних і методичних розробок.

Сприяла в організації курсів і читала лекції в школах дорослих Києва, Харкова, Одеси. Стосовно діяльності С. Русової в архівних документах знаходимо таке: «Організувала вона й перші інструкторські курси з позашкільної освіти при секретаріаті Справ Освітніх, які проводилися в дуже не сприятливих умовах. Саме 20 листопада, коли вони мали відкритись, розпочався заколот по всій Україні і в Києві. Трудно було по вулиці ходити, не те, що приїздити з далекої провінції. Чернігівщина замість 20 намічених кандидатів дала усього три. Херсонщина, яка налічувала їх 100, не прислала жодного. Всього зібралось і було до кінця курсів 25 слухачів, їхніх земських стипендіатів – 16 і вільних слухачів – 10» [6, арк. 50].

Кожна позашкільна організація, на думку Софії Федорівни, забезпечує і соціальне виховання, яке розвиває такі риси, як патріотизм, відповідальність, доброту, людяність, працелюбство, та багато інших. Слухачі будь-яких угруповань не лише отримують знання, а й вчаться розуміти соціальні та політичні питання, готуються жити в суспільстві та служити йому. Просвітителька докладала максимум зусиль, щоб кожен українець був із високою національною свідомістю, а це можливо за умови власної національної системи освіти та виховання на всіх її етапах.

Велике значення в соціальному вихованні, як стверджує педагог, відіграє праця. Зокрема, вона пише таке: «... як індивідуальна вона сприяє розвитку творчих сил дитини волі та витриманості. Як колективна теж підносить соціальну свідомість, особливо коли вона набирає соціального значення, прямує до спільної мети, як, наприклад, праця для прикраси шкільного будинку або класу, праця корисна для цілого колективу, підготовка шкільних свят, шкільних вистав та інше. Вони, такі спільні праці, витворюють колективне зусилля, колективний інтерес і справді об'єднують учнів, членів тої чи іншої групи в одну робочу ланку» [7, арк. 12].

С. Русова була переконана, що навчання дасть гарні результати, коли воно буде проводитися не в приміщенні, а на природі, а саме: організовані екскурсії до лісу, річки, степу тощо, де дитина буде мати можливість наживо отримати враження та переживання від побаченого. Саме це, на думку просвітительки, може вплинути на формування національної самосвідомості особистості. У цьому може допомогти правильно організована краєзнавча робота. Саме це виховує національно свідомих, патріотичних, моральних та освічених громадян своєї країни, адже саме вони зможуть розбудувати національну школу у незалежній Україні.

Важливе місце у навчанні дітей і дорослих належить екскурсіям. У праці «Шкільні екскурсії і їх значіння» [3] вона пише: «... екскурсії справді найкращий спосіб пізнати свій рідний край, зрозуміти залежність його від тих або інших обставин рідного народу та його сучасного економічного життя, його національної культури», зазначаючи, що саме в «мандрівках буде формуватися характер учнів, звички до самостійності, упорядкування справ своїх і громадянський товариський настрій в усяких випадках мандрівничого життя», а ще екскурсії зроблять «найкращий вплив» на здоров'я учнів. У своїй статті С. Русова рекомендувала організувати товариство або клуб у Києві на зразок, наприклад, Товариства з організації мандрівок учнів Сумського реального училища для ознайомлення з Вітчизною, для влаштування екскурсій по Україні, зокрема історичними місцями Києва. Члени товариства «Просвіта» вважали, що такі заходи сприятимуть формуванню національної самосвідомості учнів [3, с. 84].

Висновки. Отже, Софію Федорівну Русову можна вважати діячем, який заклав основи української позашкільної освіти. Вона розробила та

втілила на практиці основні підходи до виховання через позашкільні навчальні заклади. Оскільки саме їх вона вважала найефективнішими, тими, які не обмежені програмами, а навпаки – дають можливість вільному, усесторонньому гармонійному розвитку дитини та дорослого. С. Русова була переконана, що найкраще навчання та виховання може забезпечити позашкільний заклад, оскільки може забезпечити кожній нації найширшу демократизацію освіти, привити національну свідомість.

Подальші перспективи дослідження в цьому напрямі полягають у визначенні шляхів реалізації педагогічних ідей Софії Русової в сучасній позашкільній освіті.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Русова С.Ф. Ідейні підвалини школи. Світло.1913. Кн. 8 (апріль). С. 33–38.
2. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є.І. Коваленко, Упорядн., передм., прим. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. К.: «Либідь», 1997. 272 с.
3. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. Кн. 3 / За заг. ред. Є.І. Коваленко; упоряд., прим.: Є.І. Коваленко, О.М. Таран. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. 240 с.
4. Русова С.Ф. Позашкільна освіта (продовження). Вільна українська школа. 1917. № 3–4. С. 166–169.
5. Русова С.Ф. 3 маловідомого і невідомого / Упоряд. О. Джус, З. Нагачевська. Івано-Франківськ: «Гостинець», 2006. Ч. 1: «Несторка української педагогічної літератури...». 456 с.
6. ЦДАВОВ. Фонд 2581. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 50.
7. ЦДАВОВ. Фонд 3889. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 12.
8. Березівська Л.Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.). К.: «Молодь», 1999. 191 с.